

M. RƏHİMOV
Gəncə Dövlət Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN AMERİKA VARIANTINDA BƏZİ İDİOMATİK İFADƏLƏRİN MƏNŞƏYİ HAQQINDA

Açar sözlər: idiomlar, ifadələr, mənbə, termin, leksik vahid, tərcümə, ifadəlilik

Ключевые слова: идиомы, выражения, источник, термин, лексическая единица, перевод, выразительность

Key words: idioms, expressions, source, term, lexical unit, translation, expressiveness

Nitqə obrazlıq kimi üslubi çalar verən idiomatik ifadələr mənasına, leksik tərkibinə və ifadəlilik dərəcəsinə görə ən gözəl bədii vasitə kimi üslub gözəlliyi üçün müxtəlif şəkildə istifadə edilir. İdiomatik ifadənin üslubi xüsusiyyəti onun məxsus olduğu dilin üslubi quruluşu ilə bağlıdır. Digər tərəfdən idiomatik ifadənin komponentləri arasında qrammatik əlaqə hiss edilmir. İdiomlar məxsus olduqları xalqın milli koloritini özündə çox parlaq şəkildə ehtiva etdiyindən onların yazıldığı kimi başqa dillərə hərfi tərcüməsi mümkün olmur. Onlar nitq prosesində yaranmış, dildə hazır şəkildə istifadə edilir və dildə öz işləkliyi ilə seçilir.

Həç bir ölkənin Qədim İngiltərənin dili ilə (hal-hazırkı ingilis dili nəzərdə tutulur-kursiv bizimdir M.R.) ABŞ-dan çox əlaqəsi olmayıb. İlk Puritan mühacirlərin vaxtından başlamış Atlantik okeanının o tayından sosial şəbəkələrdə keçən sonuncu xəbər başlıqlarının yazılmasına qədər hər iki ölkənin əhalisi ingilis dilinin zənginləşməsinə və inkişafına öz töhvələrini verir. ABŞ-da bir çox sözlər və ibarələr kraliça I Yelizavetanın (1533-1603) dövründən gələn öz ilkin mənalərini qoruyub saxlasalar da onların ilkin mənalari və işlədilməsi Böyük Britaniyanın özündə artıq çoxdan istifadədən düşmüşdür. Əlbəttə ki, burada istifadə olunan çoxlu Amerika mənşəli frazeoloji birləşmələr də vardır ki, onlar ölkə xaricində qəbul olunmayıb. Məsələn “blue plate special”, “lead-pip cinch” və “presto chango” və bunun kimi üzərində dayanacağımız digər ibarələr ABŞ-da yaxşı başa düşülür, ancaq onlar başqa ingilis dilində danışan ölkələrdə anlaşılmaz olaraq qalır [13].

Blue- plate special - mənası az qiymətə təqdim olunan yemək dəsgahı.

Mənşəyi: Blue plate special- ifadəsi Birləşmiş Krallıqda buradakı kimi geniş yayılmayıb. Bu ibarə Amerikan mənşəlidir və yaranışı 20-ci əsrin əvvəllərinə dayanır. İfadənin ABŞ-da bir əsr boyu istifadə edilməsinə baxmayaraq, Birləşmiş Ştatların istinad mənbələrində onun haqqında çox az məlumat var. Amerika mənşəli danışiq ifadələrini

araşdırdıqda ilk yada düşən faydalı mənbə "Historical Dictionary of American Slang-Amerikan Jarqonlarının Tarixi Lüğəti"dir, ancaq bu ifadə orada qeyd olunmayıb. Vebster lüğəti -blue plate - in mənasını aşağıdakı kimi müəyyən edir: 1) Bir neçə növ yeməyin süfrəyə bir dəfəlik verilməsi üçün hissələrə bölünmüş restoran nahar boşqabı; 2) Süfrəyə verilən əsas xörək (ət və tərəvəz).

Vebsterdə ifadənin mənşəyi qeyd olunmur, lakin burada ifadənin formalaşmasında rəngdən başqa hər hansı xüsusi əhəmiyyət kəsb edən heç nə yoxdur,- blue plate-mavi boşqabda yemək adətən ət, kartof və s. üçün hissələrə bölünərək təqdim olunurdu. Mavi rəng çini qablar üçün çinlilər 17-ci əsrdən söyüd naxışını (qablar üzərinə mavi rəngdə çəkilmiş ənənəvi çin səhnəsi-3 fiqur, körpü və üstündə iki quş olan söyüd ağacı-kursiv bizimdir M.R.) tətbiq edəndən bəri boyaq kimi çox geniş istifadə olunmuşdur. Mütəxəssislər tərəfindən tapılan mavi və ağ dulusçuluq növü nümunələri onun keçmişdə həm Birləşməş Krallıq, həm də ABŞ-da populyarlığının sübutudur.

Lead-pipe cinch- mənası tam əminlik.

Cinch -İspan/Meksika sözü olan "chinch"dan (at yəhəri- tapqır) düzəlib. Bunlar əsasən at tüklərindən düzəldilirdi və yəhər üçün təhlükəsizlik təmin edirdi. Bu söz 1860-cı ilin əvvəllərindən müxtəlif ABŞ mənbələrində ingilis dilində "synch" və sonralar "cinch" kimi qeyd olunurdu. 1880-ci ildən etibarən bu sözün istifadəsi çoxalaraq, "to be cinched"- bərkitmək feil formasında işlənmişdir. Məsələn, "The Manitoba Daily Free Press"-dən bir hissə:

The next movement was to throw the bull, and then cinch a lasso and rope tightly around his body.-Növbəti hərəkət öküzün üstünə tullanmaq və sonra kəməri və kəndiri onun bədəninə sıx bərkitmək idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, "cinch" feilinin bərkitmək və ya əmin olmaq anlamında heyvanla bağlı kontekstdən kənarda məcazi mənada işlədilməsi təxminən eyni zamanda baş verdi. Varlı və güclü adamların öz statusundan faydalanaraq ictimaiyyəti aldatmaq məqsədilə monopoliya və ya gizli ticarət yaratmaq mənasında istifadə olunmağa başladı. "The Morning Review" qəzetindən bir nümunə:

The briber and bribed would sit down to a game of poker and a "lead-pipe cinch" was nothing to the sure thing the legislators had.

Hal-hazırda "cinch" feili - "bərkitmək, əmin olmaq"mənasından daha çox "asan pul" assosiativ əlaqəsindən yaranan "asan" mənasında istifadə olunur [12].

Bats in the belfry- mənası: dəli, eksentrik

Mənşəyi:

"bats" - yarasalar əlbəttə ki, uçan məməlilərdir və "belfries" isə kilsənin üstündəki zəng qüllələridir. "Bats in the belfry" sanki başının üzərində yarasa kimi sürətlə hərəkət edən insanlara aid edilir. O, qədim İngiltərədə istifadə olunan ibarələrdən biridir və əlbəttə ki, təsviri ingilis personajlarına və qala qüllələrinə əsaslanan qotik romanlarının hər hansı bir nümunəsinə uyğun gəlir. Faktiki olaraq, onun mənşəyi ABŞ-la əlaqələndirilir və çox da keçmişə dayanmır. Bütün ilkin əsaslanmalar Amerika müəlliflərindən, tarixi isə 20-ci əsrin əvvəllərindəndir, məsələn, 1900-cü il oktyabr, Ohayo ştatında dərc olunan "the Newark Daily Advocate" qəzetindən bir hissə:

To his hundreds of friends and acquaintances in Newark, these purile [sic] and senseless attacks on Hon. John W.Cassingham are akin to the vaporings of the fellow with a large flock of bats in his belfry.

Onun yüzlərlə dostları və tanışlarının Hon.Con.V.Kasiqama qarşı əks mövqeyi insan xəyalında yarasa sürüsünün qala qülləsinə hücumuna bənzəyirdi.

Başqa bir amerikalı Ambros Biers bu termini 1907-ci il iyul ayında dərc olunan "Cosmopolitan Magazine" jurnalında istifadə etmişdir:

He was especially charmed with the phrase "bats in the belfry" and would indubitably substitute it for "possessed of a devil", the Scriptural diagnosis of insanity.

"Bats" və "batty"-nin istifadəsi "bats in the belfry" kimi tək hərəkəti işarə edir bu terminlər bir-birilə əlaqədardır. 18-ci əsrdə yaşamış həkim Vilyam Betinin adı ilə əlaqədar bu termin "batty" və "battie" adlandırılmışdır. O, Betlem Xəstəxanasının baş həkimi idi, dəlilər üçün traktatın müəllifidir. Bu məşhur şəxsiyyətə rəğmən, sərsəm insanları "batty" adlandırırdılar [5].

Okey-dokey- mənəsi "yaxşı"

Mənşəyi:

Bu ifadənin 20-ci əsrin sonlarında bir neçə alternativ mənaları var idi, məsələn, "absurd və ya gülünc" və "dələduzluq və ya aldatmaq" və s.

Bu ifadə "okay" sözünün bir variantıdır. İlk dəfə 20-ci əsrdə, 1932-ci ildə "Amerika nitqi" adlı tirajda dərc olunmuşdu. Onun *okay-doke*, *okey-doke*, *okee-doke*, və s. kimi bir neçə yazılış forması var. Bununla yanaşı, son illərdə bu ifadənin komik versiyası yenidən populyarlıq qazandı- "**okely-dokely**". Bunların hamısı sadəcə "okay"ın təkrar variantlarıdır və ifadənin tərkibindəki iki sözün qafiyələnməsi ilə formalaşır, təkrarlar isə defislə ayrılır. "okey" kimi "okey-dokey" də "hər şey yaxşıdır" mənəsini verir, məsələn, "everything is okay here"- "burada hər şey yaxşıdır" və hər hansı bir tələbə müsbət cavab verəndə istifadə olunur:

One Guinness stout, right, I thank you, okey-doke, here it is.

A ministering angel shall my sister be- mənəsi "təbə etmək", "xidmət etmək"dir və yaxud "təbə olan şəxs" rolunu oynayır. Beləliklə "a ministering angel" yardım və rahatlıq təmin edən ürəyiaçıq şəxsdir.

Mənşəyi: 1602-ci il, Şekspirin "Hamlet" əsərindən:

Laertes:

*Lay her I' the Earth:
And from her fair unpolluted flesh
May violet spring! I tell thee, churlish priest,
A ministering angel shall my sister be,
When thou liest howling.*

Eye of newt and toe of frog, wool of bat and tongue of dog – mənəsi "sehr və ovsun üçün qeyri – adi üsul.

Mənşəyi:

Vilyam Şekspirin "Maqbet"(1605) əsərində "Üç Cadugər" in ən məşhur sehri. Biz indi üç cadugərin ovsununu komediyalarda sehrbazlar tərəfindən təqlid edilərək hokus-fokus sehri kimi nümayiş olunduğunu görürük. Şekspir zamanında nəticə olduqca fərqli idi. Onun bədii hekayə xəttinin sehri iksiri çoxlu tamaşaçı rəğbəti qazana bilmişdi [7].

Get on my wick- mənəsi: "qıcıqlandırmaq", "əsəblərinə toxunmaq", "əsəbləşdirmək".

Mənşəyi:

Bu ifadə Birləşmiş Krallıq mənşəlidir və indi bir az qədimi səslənir, 20-ci əsrin ortalarında isə daha çox istifadə olunurdu. "wick" sadəcə jarqon deyil, o, kokni (London-

da danışılan loru dil) qafiyəli slenqdir. Mənbəyi üçün biz Həampton Vikin cənub-qərb əyalətinə səfər etməliyik. Rayonun adı “wick” sözündən yaranıb və mənası “dwelling place; town”-“yaşayış yeri, şəhər”-dir. Bir çox ingilis şəhərlərinin adı məhz bu yolla düzəlib, məsələn, Smethwick. “Hampton Wick” “prick” sözü ilə qafiyələnir. Sonralar tədricən qısalaraq sadəcə “hamton” və yaxud “wick” olmuşdur. İndi başqa sözlər kimi “wick” gündəlik danışıda anlaşılan hesab edilir.

“wick” slenq kimi ilk istifadəsi II Dünya Müharibəsi illərinə təsadüf edir. İlk istinad hərbi şəraitdə müharibənin sonunda yazılan nəşrdə tapılıb.

Şifahi ingilis dilində slenq ifadəsinin ilk dəfə nə vaxtdan işləndiyi məlum deyil, ancaq yazılı şəkildə o artıq XIX əsrdə mövcud idi. Təqribən 1850-ci ildən bu termin yazıda öz əksini tapmışdır.

Məşhur ingilis leksikoloqu və leksikoqrafı Q.V.Fauler və F.Q.Fauler “The kings English” kitabında bu termin haqqında belə deyirdilər ki, slenqin həyatda yeri var, ən azı yazılan əsərlərdə personaj və tiplərin xasiyyətlərini daha təbii canlandırmaq üçün onlar əvəzsizdir. Slenqlərin ingilis dilində öz unikal rəngləri var. Müxtəsərlik və ifadəlilik bu slenqlərə xas əlamətdir. Slenqlərin gənclər arasında yayılmasının əsas səbəbi bu və ya digər sözlərin köməyi ilə danışığının kimsə tərəfindən anlaşılmamağına çalışmalarıdır.

Four corners of the earth- mənası “dünyanın hər yerində”.

Mənşəyi:

Bibliyadan götürülmüşdür. Təbii ki, dörd künc dedikdə, Yer kürəsinin yastı olmasına inanmaq lazım deyil, dörd künc- kompasa dörd qütbüdür [10].

Bibliyadan götürülmüş idiomlar, frazeologizmlər bibleizmlər adlandırılır. İngilis dilində geniş yayılmış bibleizmlərə aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik:

To be of one mind – bir fikirdə qalmaq, **to answer a fool according to his folly** – bir kəslə layiq olduğu kimi davranmaq, **at the eleventh hour** – son məqamda, **in the twinkling of an eye** – bir göz qırpımında, **to possess one’s soul in patience** – səbrini yığmaq, **forbidden fruit** – haram, **to hide one’s light under bushes** – istedadını boğmaq, **a drop in the bucket** – dənizdə bir damla, **daily bread** – gündəlik ruzi, **to heap coals of fire on somebody’s head** – bir kəsi utandırmaq, **to cast pearls before swine** – xamlamaq, **the prodigal son** – ata-anasına ağ olmuş oğul, fərsiz oğul, **to laugh to scorn** – istehza ilə gülmək, **Juda’s kiss** – riyakarlıq, xəyanət, **a dead letter**- kağız üzərində qalmaq, həyata tətbiq olunmamış, **to beat the air** – boş yerə çalışmaq, xəbirlə su daşımaq, **to wash one’s hands off** – məsuliyyəti öz üzərindən atmaq, **by the sweat of one’s brow** – öz alın təri ilə, **a little bird (whispered to) me** – yerin də qulağı var [6].

Koqnitiv nöqtəyi – nəzərdən idiom fikrin ifadəsini obrazlı şəkildə həyata keçirən kiçik bir forma kimi müəyyən edilə bilər. İdiom və ya hər hansı bir frazeoloji vahidin yaranmasının əsas səbəbi məhz şüurdakı obrazlardır. Burada insanın dünyəvi bilikləri, dünyagörüşü, onun ətraf aləmi dərki mühüm amillərdəndir. Hər bir idiom daxilində sözlərin formalaşmasında müəyyən qanunauyğunluq vardır ki, bu isə onların sabitliyini göstərir. Bir çox tədqiqatçılar, xüsusilə də ənənəvi dilçilik nümayəndələri sübut etməyə çalışmışlar ki, idiomun mənasını tərkib hissələrinin mənasında müəyyən etmək mümkün olmur. N.N.Amasovanın fikrincə, idiomlar daimi kontekstin eyni zamanda həm göstərici minimumu, həm də semantik ifadə olunan elementi kimi ifadənin bütün tərkibini təşkil edir [3,72]. Ç.Hoket idiomlardan bəhs edərkən onları frazeoloji vahidlərin bu növünü ümumiləşmiş leksik semantik hadisələr kimi qəbul edir və onların strukturlarına görə

ifadə etdikləri mənalara təyin edilməsinin qeyri - mümkünlüyünü göstərir [4,171-173]. İdiomlar öz quruluş və semantikasına görə sabit söz birləşmələrinin mürəkkəb sözlərə daha yaxın olan ən maraqlı və həm ədəbi, həm də şifahi dildə çox işlənən bir qrupunu təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəliyeva N. Azərbaycanca-İngiliscə-rusca frazeoloji lüğət. B.,2006,863 s.
2. A.Hilmi. Açıqlamalı-örnekli deyim hazinemiz. 1956
3. Amasova N.N. İngilis frazeologiyasının əsasları. L.LDU, 1963
4. Hockett Ch. A course in modern linguistics. New York, 1958
5. A.L.Kleberg. Slang Fables from Afar. 1903
6. A.B.Кунин. Англо-русский фразеологический словарь. М., "Русский язык" , 1984, 944 с.
7. На языке Шекспира. Английские изречения.М., 2008,447с.
8. Щерба, Леонид. Фразеология русского языка. М., 1996
9. http://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_system
10. <http://www.phrases.org.uk/meanings/bible-phrases-sayings.html>
11. <http://www.idiomconnection.com/religion.html>
12. <http://www.phrases.org.uk/meanings/lead-pipe-cinch.html>
13. <http://www.phrases.org.uk/meanings/american-phrases-and-sayings.html>

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются происхождение идиоматических выражений американского варианта английского языка. Каждый язык имеет свою собственную коллекцию поговорок. Они предлагают несколько советов о том, как жить, а также передать основные идеи, принципы и ценности данной культуры. Эти высказывания называются "идиомы". Эти сочетания слов (редко имеют полные предложения) используются в «переносном смысле». Идиомы это группы с особыми значениями слов, которые отличаются от индивидуальных значений их слов.

SUMMARY

The article deals with the origin of idiomatic expressions in American English. Every language has its own collection of wise sayings. They offer advice about how to live and also transfer some underlying ideas, principles and values of a given culture. These sayings are called "idioms". These combinations of words have (rarely complete sentences) a "figurative meaning". Idioms or idiomatic expressions are groups of words with special meanings that are different from the meanings of their individual words.